

گذر از گزاره‌ها به مکتب‌سازی

مکتب، نظام و مدل اقتصاد اسلامی شهید صدر
در گفت‌وگو با آیت‌الله العظمی هاشمی شاهرودی

بلکه می‌بایست صرفاً یک‌سری باید و نبایدها و احکام را بیان کرده و ارائه مدل را به خود مردم واگذار.

ایشان در کتاب «اقتصادنا» همان‌طور که به تفصیل هم توضیح داده، معتقد است که «علم» یا «مکتب» تفاوت دارد و اسلام در اقتصاد مثلاً علاوه بر اینکه برخی مسائل علمی را مطرح کرده، به مطالب مکتبی که «مکتب اقتصادی اسلام» نام می‌گیرد نیز می‌پردازد.

توضیح اینکه، بخشی از مسائل دانش اقتصاد، علمی است؛ مطالبی از قبیل قوانین عرضه و تقاضا یا اینکه با بالا رفتن نقدینگی، تورم نیز بالا می‌رود و... این‌ها امور علمی اقتصاد است، اما برخی مسائل دیگر، از مقوله باید و نباید هاست که نظر مکاتب مختلف نسبت به آن‌ها متفاوت است. مثلاً اینکه آزادی اقتصادی به‌عنوان یک اصل پذیرفته است یا نه؟ این اصل، از مطالب علمی نیست که علمای اقتصاد به آن بپردازند، بلکه از اموری است که یک مکتب باید نظرش را در رابطه با آن اعلام کند، مثل اینکه من معتقد به آزادی اقتصادی هستم؛ حال بر اساس این اصل، سایر قوانین و قواعد اقتصاد خود را پی‌ریزی می‌کنم. این بخش از اقتصاد مانند احکام تکلیفی است که آن‌ها هم از مقوله باید و نباید هستند.

مراد از علوم، روابط اقتصادی و به اصطلاح مکانیزم‌ها است. به‌عنوان مثال، اینکه «بیشتر شدن عرضه یک کالا، موجب پایین آمدن قیمت و کاهش عرضه، موجب افزایش قیمت آن می‌شود»، مسأله‌ای علمی است. خیلی قواعد دیگر هم از این قبیل، در اقتصاد مطرح است که در زمره علوم قرار می‌گیرند. در مقابل خیلی امور دیگر نیز هستند که در بحث علمی نیستند، بلکه از مقوله باید و نباید و به اصطلاح موضع‌گیری هستند؛ مثلاً اینکه من می‌توانم مالک ابزار تولید باشم، این یک امر مکتبی است یا اینکه بر اساس دادن سرمایه، می‌توانم سود تضمین شده داشته باشم یا نه، این هم یک امر مکتبی است که نیاز به موضع‌گیری آن مکتب دارد. به‌طور کلی، صحت و بطلان، از امور مکتبی است یا اینکه قرض ربوی باطل است، یک امر مکتبی است.

به هر حال منظور ایشان از طرح این بحث، این است که گفته نشود اسلام فقط یک‌سری مسائل علمی را در امور اقتصادی بیان کرده است و وظیفه آن این است که منشأ و عاقبت نظریه «قیمت تبادلی» را بیان کند، نه، بلکه اسلام علاوه بر این مسائل علمی، یک‌سری مسائل مکتبی را نیز بیان کرده است.

یعنی اسلام تنها یک‌سری باید و نبایدها را مطرح نکرده، بلکه نظام اقتصادی را نیز بیان کرده است.

قطباً این‌گونه است. این حرف که اسلام دارای نظام اقتصادی نیست، حرف غلطی است. این‌گونه

مصطفی دری-علی الهی خراسانی

آیت‌الله سید محمود هاشمی شاهرودی کمتر به مصاحبه با مطبوعات تن می‌دهد اما گفت‌وگو در باره استاد شهیدش آیت‌الله سید محمدباقر صدر از موضوعاتی است که شاید بتوان به بهانه آن، به دست دادن چنین فرصتی دل بست. نگاشتن تقریرات دروس اصول و فقه آیت‌الله سید محمدباقر صدر، بیش از ده سال شاگردی و همراهی ویژه با وی به علاوه تسلط اجتهادی او بر اقتصاد اسلامی و نیز آگاهی بر مسائل و معضلات اقتصادی به واسطه سال‌ها حضور در نهاد های تصمیم‌ساز کشوری، آیت‌الله هاشمی شاهرودی را از مناسب‌ترین افراد برای بازخوانی نظریات اقتصادی استاد شهید قرار می‌دهد. آیت‌الله اگرچه معتقد است که سخن گفتن از شهید صدر آسان نیست و اشتغالات فراوانی هم دارد اما با درخواست ما برای پاسخ گفتن به پرسش‌هایی در باره مفهوم‌شناسی «مکتب اقتصادی اسلام» در اندیشه شهید صدر موافقت می‌کند؛ فرصت کمی که در گعده علمی هر شب ایشان در دفتر این مرجع تقلید در قم دست‌داد و پرسش‌های کوتاه ما در این گفت‌وگو با پاسخ‌های مختصر اما دقیق ایشان همراه شده است. جذابیت ذاتی آراء شهید صدر و علاقه‌مندی آیت‌الله به استاد خویش باعث شد تا با اصرار فراوان، انتشار این متن کوتاه ممکن شود. گفت‌وگوی تفصیلی با ایشان نیز می‌ماند تا فرصت و فراغت دیگر.

لطفاً توضیحی در رابطه با نظریه مکاتب اسلامی ای که مرحوم شهید صدر (قدس سره) در کتاب «اقتصادنا» مطرح می‌کنند، ارائه بفرمائید. آیا مراد ایشان از مکتب، یک‌سری باید و نبایدهایی است که اسلام در رابطه با اقتصاد یا سیاست گفته است یا منظور این است که اسلام به بحث مدل‌سازی ورود کرده و با ارائه مکتب اقتصادی و سیاسی، در حقیقت مدلی را در این دو حیطه بیان فرموده است؟ پیش از پاسخ حضرت تعالی، بد نیست این نکته مد نظر قرار گیرد که اینکه اسلام، نظام خاصی را در حیطه‌های مختلف پیشنهاد نکند، امر مذموم و واضح البطلانی نیست، بلکه علاوه بر طرفداران، استدلال‌هایی مخصوص به خود را نیز دارد. به عنوان مثال، یک استدلال این است که اساساً شریعت خاتم و دین جاویدان نباید مدل و الگوی خاصی را بیان کند؛ زیرا این مدل نمی‌تواند مورد علاقه مردم تمام دوران‌ها با وجود اختلافات فکری و سلیقه‌ای که بین ایشان وجود دارد، قرار گیرد.

